

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΣΤΑΔΙΟΥ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΤΑ ΑΚΗΛΙΔΩΤΑ ΑΡΧΕΤΥΠΑ*

ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ

Ὁ Μέγα Ὄνομα, πού περιτυλίγει τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆς καὶ τὰ πάντα. Δὲν εἶσαι λόγος· πλασμένος ἀπὸ τὸν ἀδύναμο τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ βροντὴ, πού τὴν κράζει κάποια σάλπιγγα ἀρχαγγελική.

Τρόμερό τετρασύλλαβο, ὁ γίγαντας ἀνάμεσα στὰ λόγια πῶπλασε ἡ ἀρχαία γλῶσσα.

Ποιὸς εἶναι ὁμοίος Σου ἀνάμεσα στοὺς Θεοὺς, Κύριε! Καὶ ποιὸ ὄνομα ἀρμόζει περισσότερο στὴ μεγαλωσύνη Σου!

Παντοκράτωρ!

Τρίζουνε τὰ θεμέλια καὶ τῶν ζωντανῶν καὶ τῶν νεκρῶν, καὶ κεινῶν πού δὲν πέρασε ἡ ζωὴ ἀπὸ πάνω τους. Σαλεύουνε τὰ Ἱερά Παραπετάσματα πού περισκεπάζουνε τὸ σφραγισμένο Αἶνιγμα τοῦ Παντός.

Ἀντιβουίζει ὁ ἀρχαιότατος τοῦτος κόσμος, καὶ κείνος πού φαίνεται καὶ κείνος πού δὲ φαίνεται, ἡ θάλασσα καὶ τὰστρα.

Ἀχολογοῦνε οἱ θόλοι ποῦναι ἀπὸ Χάλκωμα, κ' οἱ θόλοι ποῦναι ἀπὸ Κεχριμπάρι, κ' οἱ θόλοι ποῦναι ἀπὸ Μάργαρο.

Οἱ φοβερὲς ἀσώματες Δυνάμεις, οἱ Ἐξουσίες τῶν Οὐρανῶν, ἀναφτερουγίζουνε, οἱ ἀδάμαστοι Ἀρχόντες τῆς Ἀπόκρυφης φωτοχυσίας, οἱ Τροχοὶ οἱ πύρινοι, οἱ πολυόμματοι Νόες, πού περιφρουροῦνε τὰ βάθη τὰ βαθύτατα, οἱ φύλακες τῆς Ἱερῆς Τάξεως, καὶ τὰ ἄλλα θεία Ἀγάλματα καὶ τὰ φρικτὰ Συστήματα, ἄδοντα, βοῶντα, κεκραγότα καὶ λέγοντα: «Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ. Πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου».

* *

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι, κατὰ τὸ ρητό, οὐρανὸς πολύφωτος. Προπάντων ταιριάζει αὐτῇ ἡ παρομοίωση στὴ λεγόμενη «φιαλόεσαν ἐκκλησίαν», δηλαδή στὴν ἐκκλησία πῶχει φιάλη, ἡγουν τροῦλλο, πού τὸν λένε κουμπέ στὴν ἀπλή τὴ γλῶσσα. Αὐτὸς ὁ τροῦλλος, τὸ ὕψιπετὲς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐφεύρημα, αὐτὸ τὸ θαυμάσιο μετέωρο, ἔγινε σὲ τύπο τοῦ οὐρανοῦ, πού στέκεται ἐπάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας. Μέσα σ' αὐτὸν τὸ χρυσόπλεχτο πύργο περιγυρίζουνε κι'

(*) Βλ. τεύχος 386.

ἀνεβαίνουνε οἱ χερουβικοὶ ὕμνοι «Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ», ἀντιβουίζοντας σὰν οὐρανὸς ἐπίγειος.

Παριστάνει δὲ ἀλληγορικά τὸ μέρος πού κατοικεῖ ὁ Θεός, καὶ γιὰ τοῦτο στὴ μέση του ζωγραφίζεται ὁ Παντοκράτωρ, σὰ νὰ σκύβει ἀπ' τ' ἅγιο του κατοικητήριο ἐπιβλέποντας ἀπάνω στοὺς γιουὺς τῶν ἀνθρώπων καὶ σ' ὅλη τὴν κτίση.

Ζωγραφίζεται κατενώπιον ὁ Ζῶν, ὁ Κύριος Παντοκράτωρ, ὁ Ἀρχιτέκτονας ὁ μέγας, Κεῖνος πῶστησε σὰν καμάρα τὸν οὐρανὸ, Κεῖνος πού σκέπει καὶ διατηρεῖ ὅλα τὰ πλάσματα. Ἀπ' Αὐτὸν κρέμονται ὅλα, καὶ γιὰ τοῦτο ὅλα εἶναι μικρότερα Του, ἀπὸ τὸν τροῦλλο ὡς τὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησιαῖς, οἱ Ἀρχάγγελοι, οἱ Ἄγγελοι, οἱ Προφῆτες, οἱ Ἀπόστολοι, οἱ Μάρτυρες καὶ οἱ Ὅσιοι. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγει πῶς ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ κεινὴ εἶναι τὸ σῶμα Του. Σὰν δέντρο πολύκλαδο καὶ πλατύφυλλο τὴν ἀποσκεπάζει.

Στὸ βιβλίο πῶγραψε ὁ ζωγράφος Διονύσιος ἀπὸ τὰ Φουρνὰ τῶν Ἀγράφων, λέγει γιὰ τὸν Παντοκράτορα τοῦτα τὰ λόγια: «Ὅταν πρόκειται ἵνα φιαλόεσαν ἐκκλησίαν διαγράψης, κατὰ πρῶτον γράψον περίξ τοῦ ὀμφαλοῦ τῆς ὑπεριότης φιάλης κύκλον βαφαῖς ποικίλαις, τόξω ὁμοιον τῷ ἐν καιρῷ βροχῆς φαινομένω, ἐν τῷ κύκλῳ δὲ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν εὐλογοῦντα διὰ τῆς δεξιᾶς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς φέροντα εὐαγγέλιον ἐπὶ τοῦ στήθους· γράψον δὲ καὶ ταύτην τὴν ἐπιγραφὴν:

IC XC

ὁ Παντοκράτωρ.»

Ζωγραφίζεται ἕως τὸ στήθος, μὲ τὴν ἀνθρώπινη μορφή πού ἐπῆρε ἐρχόμενος στὴ γῆ. Ὁ τύπος Του εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ φυσικός, ὅπως ἐβγῆκεν ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Θεοῦ, μὲ τὰ γένια, μὲ τὰ μουστάκια, μὲ τὰ μαλλιά ἀφησμένα, μόνο πού εἶναι χτενισμένα καὶ χωρισμένα στὴ μέση. Στὸ κεφάλι Του δὲ φορεῖ στέμμα ἢ περικεφαλαία εἴτε τίποτα ἀπ' ὅσα ἐπινόησε ἡ ἀνθρώπινη

ματαιότητα, τὸ δὲ ροῦχο του εἶναι ἓνα πανὶ ἀπλούστατο, φυσικὸ σκέπασμα.

Ἡ μεγάλη κεφαλὴ Του στηρίζει τὴν κορυφὴ τῆς κατὰ τὸ ζέφυρο, σὰ νὰ προβαίνει ἀπὸ τὴν ἀνατολὴν ὁ Ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης, στεφανωμένος μὲ μαλλιά μακρὰ καὶ μεγαλόπρεπα, ὅμοια μὲ τὴ χαίτη τοῦ λιόνταριου, ποῦ πέφτουνε ζετυλιγμένα στὸν ἀριστερὸν ὦμο Του. Τὸ γένι Του, σύμμετρο καὶ σεμνὸ, στάζοντας τὸ ἔλεος τῆς εὐσπλαχνίας, ἀφήνει γυμνὸ τὸ γυριστὸ σαγόνι Του. Τὸ βλέμμα Του εἶναι αὐστηρὸ μαζὶ καὶ πρᾶο, μὲ ἐπιτίμησιν πατρικὴν, φοβερὸ γιὰ τοὺς ἀμαρτωλοὺς, ἀλλὰ σπλαχνικὸ καὶ μαλακὸ γιὰ τοὺς καλοὺς. Τὸ μουστάκι, λιγιστὸ, δείχνει ταπεινώσιν καὶ μακροθυμίαν, πέφτοντας πρὸς τὰ κάτω ἀπὸ τὰ δύο μέρη, ζώνοντας τὸ στόμα ποῦ δὲ λέγει ψέμματα, καὶ ποῦναι ἐκφραστικὸ κι' ἅγιο, λέγοντας πολλά, μ' ὄλο ποῦναι σφαιλισμένο. Ἄπ' αὐτὸ φουσηθήκε ἡ πνοὴ τῆς ζωῆς στὸν κόσμον. Ἡ μύτη εἶναι μακρὰ καὶ ἴσια, σὰν ἄξονας τοῦ κόσμου, φανερώοντας εὐθύτητα καὶ εὐπρέπεια. Τὸ μέτωπο εἶναι ἀνοικτὸ καὶ ὕψηλό, πηγὴ τῆς σοφίας καὶ τῆς συνέσεως. Τὰ αὐτιά, κρυμμένα μέσα στὰ μαλλιά, φαίνονται μονάχα λιγάκι, σὰν ἐνώτια. Ἡ θεία κεφαλὴ στηρίζεται σὰν τρόπαιο ἐπάνω σὲ λαιμὸ ρωμαλαῖο καὶ ἐπιβλητικὸ, ποῦ βγαίνει ἀπὸ τὸ χιτῶνα, ὅμοιος μὲ τὸ κορμὶ δέντρου δυνατοῦ.

Τὸ ἱμάτιό Του εἶναι εὐρύπτυχο, ἀναρπαζόμενο ἀπὸ τὸν ἀνεμο, θυμίζοντας ὅτι εἶναι ζωσμένος τὴν ἄβυσσο γιὰ ροῦχο, κατὰ τὸν Προφητάνακτα. Ὁ χιτῶνας ἀπὸ μέσα εἶναι ἀνοικτός, ἀφήνοντας γυμνὸ ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ στήθος, δηλωτικὸ τῆς ἀγάπης καὶ τῶν οἰκτιρμῶν Του γιὰ τὸν κόσμον. Τὸ δεξιὸ χέρι Του εἶναι ἀπλωμένο σὲ σχῆμα εὐλογίας, ἡ ἀχραντος καὶ ἀμπλουτος παλάμη, ἡ ἐκχέουσα τὸν θησαυρὸν τὸν μέγαν τῆς εὐλογίας Του. Τ' ἀριστερὸ κρατεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ θεῖον Νόμον. Τὰ δάχτυλα σχεδιάζονται μακρὰ καὶ λεπτά, μὲ τίς κλειδώσεις χωρισμένες, μὲ τὰ νύχια στὶς ἄκρες, φανερώοντας εὐαισθησίαν πλαστοουργικὴν, κραταιὰ δύναμιν καὶ ἔλεος. Τὸ χέρι ποῦ βλογαῖ στὶς ἀρχαῖες τοιχογραφίες παριστάνεται μὲ τὴν παλάμην πρὸς τὰ μέσα, σὲ σχήματα ποῦ παραλλάζουνε. Στὰ κατοπινώτερα χρόνια ζωγραφίζεται μὲ τὴν παλάμην γυρισμένη πρὸς τὰ ἔξω.

Γύρω ἀπὸ τὴν κεφαλὴν Του περιγράφουνε ἓναν κύκλον, μὲ τίς τρεῖς ἄκρες τοῦ σταυροῦ, φανερώοντας τὸν Κύριον σὰν Ἥλιο ἄδυτον, Ἥλιο τῆς δικαιοσύνης, κατὰ τὸ λόγον ποῦ λέγει μὲ τὸ στόμα τοῦ προφήτη Μαλαχία: «Ἀνατελεῖ ὑμῖν τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἥλιος δικαιοσύνης». Στὴν ἀρχαία ἐποχὴ, μέσα σ' αὐτὲς τίς τρεῖς ἀχτίνες βάζανε ἓνα μικρὸ σταυρὸ πλουμισμένο μὲ πετράδια ζωγραφισμένα, ἢ κανένα ἄλλο ποικίλμα. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς κατοπινούς χρόνους, στὸν καιρὸ τῶν Τούρ-

κων, γράφουνε τρία γράμματα, Ο, Ω καὶ Ν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνταιριάζεται ἡ λέξις Ο Ω Ν, κατὰ τὴν ὀνομασίαν ποῦ ἔδωκε ὁ Θεὸς στὸν ἑαυτὸ του λέγοντας «Ἐγὼ εἰμὶ ὁ Ω Ν». Στὴν ἑβραϊκὴ γλῶσσα γράφεται μὲ τέσσερα γράμματα καὶ λέγεται Ἰαοῦ, κατὰ τὸν ἅγιον Κλήμεντα, ποῦ γράφει: «Ἀτὰρ καὶ τὸ τετράγραμμον ὄνομα τὸ μυστικόν, ὃ περιέκειτο οἷς μόνοις τὸ ἄδυτον βασίμον ἦν» λέγεται δὲ Ἰαοῦ, ὃ μεθερμηνεύεται ὁ Ω Ν καὶ ὁ Ε Σ Ο Μ Ε Ν Ο Σ. Καὶ μὴν καθ' Ἑλληνας Θεὸς τὸ ὄνομα τετράδα περιέχει γραμμάτων».

Ἐνας δεσπότης τοῦ παλιοῦ καιροῦ, λεγόμενος Νικόλαος Μεσαρίτης, ξιστόρησε τὸν Παντοκράτορα τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, μὲ τοῦτα τὰ λόγια: «Τὸν βλέπει κανένας σὰ νὰ σκύβει ἀπὸ τὴ θυρίδα καὶ νὰ ξεφανερώνεται ἕως τὸν ἀφαλὸν. Ἡ κεφαλὴ Του εἶναι σύμμετρη, τὰ μάτια Του, γιὰ ὄσους δὲν ἔχουνε κηλιδωμένη τὴ συνείδησίν τους, ἱλαρὰ καὶ ἡρεμα καὶ σταλάζοντας γλυκασμό καὶ κατάνυξιν στὶς ψυχὰς ἐκείνων ποῦναι καθαρὴ ἡ καρδιά τους καὶ φτωχοὶ στὶς πονηρίας τοῦ νοῦ, γιὰτί, ὅπως λέγει τὸ ψαλτήρι: «ὄφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους» τὸ δὲ βλέμμα εἶναι πρᾶο καὶ γεμάτο εὐσπλαχνία, μὴ βλέποντας δεξιὰ ἢ ἀριστερά, ἀλλὰ μαζὶ σ' ὄλους καὶ στὸν καθένα χωριστὰ σ' ὄσους λοιπὸν ἔχουνε τὴ συνείδησιν ἀμόλευτην, ἔτσι φαίνονται τὰ μάτια του, ἀλλὰ σ' ἐκείνους ποῦ καταλαβαίνουνε πῶς τοὺς ἐλέγχει ἀπὸ μέσα τους ἡ θεία φωνή, φαίνονται ὀργισμένα, ἀβάσταχτα, ἀνυπόφορα σ' ἀντίκρουσμα, τὸ πρόσωπον ἀγριεμένο, φοβερὸ, προσταχτικόν, καὶ γεμάτο σκληρότητα γιὰτί τοῦ Κυρίου τὸ πρόσωπον παίρνει τέτοια ὄψη γιὰ τοὺς κακοὺς. Τὸ δεξιὸ χέρι του βλογαῖ κείνους ποῦ πορεύονται στὴν στρατὰ τοῦ Θεοῦ, μὰ φοβερίζει καὶ μαλλώνει κείνους ποῦ πορεύονται στραβά, καὶ σὰ νὰ τοὺς κόβει τὸ δρόμον καὶ νὰ τοὺς μπόδιζει ἀπὸ δαῦτον· τὸ δὲ ἀριστερὸ, μὲ τὰ δάχτυλα ἀνοικτὰ τῶνα ἀπὸ τ' ἄλλο, ὅσο μπορεῖ περισσότερο, σηκώνει τὸ Εὐαγγέλιον, στηρίζοντας, τὸ βάρος του μὲ δαῦτον, καθὼς καὶ μὲ τὸ μπράτσο του, αὐτὸ τὸ ἀλαφρὸ φορτίον ἢ στολὴν τοῦ Θεανθρώπου εἶναι περισσότερο γαλανὴ παρά χρυσή, σὰ νὰ θέλει νὰ παραγγεῖλει μὲ τὸ χέρι τοῦ ζωγράφου σ' ὄλους, πῶς δὲν πρέπει νὰ ποζητῶνε λαμπρὰ φορέματα καὶ πορφύρα καὶ βύσσο καὶ κόκκιναν καὶ ὑακίνθιναν κι' ἄλλα πολύτιμα στολίδια, ἀλλὰ νὰ ντύνουνται κατὰ τὰ Λόγια τοῦ Παύλου.»

Ἡ ἐπιγραφή τῆς εἰκόνας γράφεται χωρισμένη δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ κεφαλιοῦ μὲ τοῦτο τὸν τρόπο:

IC	XC
ὁ ΠΑΝΤΟ	ΚΡΑΤΩΡ.

Ὁλόγυρα τοῦ Παντοκράτορος εἶναι γραμμένα σὲ δόξα του ρητά, πού βγήκανε ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Προφητῶν, ἢ ἀπὸ τὴν ὕμνωδια, ὅπως τὰ παρακάτω:

*Ἐγὼ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ ὢν, ὁ ἦν καὶ ὁ ἐσόμενος, ὁ Παντοκράτωρ.

*Ἴδετε, ἴδετε, ὅτι Ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν ἐμοῦ. Ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἔσπερέωσα τὸν οὐρανόν.

*Ἐξ οὐρανοῦ ἐπέβλεψεν ὁ Κύριος, εἶδε πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἐξ ἐτοίμου κατοικήτηριού Του ἐπέβλεψεν ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν· ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν· οὐ σώζεται βασιλεὺς.

*Τὸ ὀστερέωμα τῶν ἐπὶ Σοὶ πεποιθότων στερέωσον, Κύριε, τὴν ἐκκλησίαν, ἣν ἐκτίσω τῷ τιμῷ Σου αἵματι.

*Κύριε, Κύριε, ἐπίβλεψον ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἴδε καὶ ἐπίσκεψε τὴν ἀμπελον ταύτην, καὶ κατάρτισε αὐτήν, ἣν ἐφύτευσεν ἡ δεξιὰ Σου.

*Ὁ οὐρανός μου θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑπόδιον τῶν ποδῶν μου.

*••

Ὁ Παντοκράτωρ, κατὰ τὴν κρίση μου, εἶναι τὸ πλέον ἐξαισιο τεχνούργημα ἀπὸ τὰ τόσα πού ἀξιώθηκε νὰ ἀποτυπώσει ἢ ἱερὴ ζωγραφικὴ τέχνη τῆς Ἀνατολῆς, φωτισμένη ἀπὸ θεία ἀχτίνα. Στὸν αἰῶνα ἀναλλοίωτος, ὅπως ὁ Θεός, ἀπλὸς ὅπως ὁ Θεός, μέγας, μεγαλόπρεπος μὲ ταπεινώση, φοβερός μὲ ἔλεος καὶ οἰκτιρισμούς. Ἡ εἰκόνα τοῦ Διός, πού πλάσανε οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες βάζοντας ὅλη τὴν τέχνη τους, εἶναι ἕνα ἔργο ἀνθρώπινο, ὅπως εἶπαμε σὲ ἄλλο μέρος γιὰ τὰ βιβλία τους. Τὸ ἀγαλμά του ἔχει μιὰν ἀλαζονικὴ μεγαλοπρέπεια, π' ἀποξενώνει τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ δαῦτον, μ' ὅλο πού τὸν κράζανε πατέρα τους. Ἡ μορφή του εἶναι σαρκική, σὰν κάποιου ἀρχοντα πού κάθεται στὸ θρόνο του. Ἀλλὰ ὅμως ἡ εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορος εἶναι ἔργο θεϊκό, ἀκοκαλυπτικό καὶ ἠθικό, πού δὲν ἔχει κανένα ἐξωτερικὸ ἐπιβάλλον. Ἡ ὄψη του, ἡ χειρονομία του, τὰ ἱμάτιά του, περικλείουνε μιὰ μεγαλωσύνη πολὺ βαθειά, τὴν ὁποία ἔχει μονάχα ὁ ἠθικός κόσμος. Ἀπὸ τὸ κάθε καθέκαστο τῆς ἀχραντῆς εἰκόνας του βγαίνει σὰν κάποια γλυκειὰ ἀχτίνα θείας χάριτος, ἀπὸ τὴν ἀκήρατο κορυφή του, ἀπὸ τὰ μαλλιά πού τὸν περιλούζουν σὰν ποτάμι. Ἀπὸ τὰ μάτια του ἔρχεται σὲ μᾶς θεῖο φέγγος, βλέμμα συμπαθητικὸ μὰ καὶ ἐρευνητικὸ, ἀπὸ Κεῖνον πού ξετάζει καρδιές καὶ νεφρά. « Ἄβυσσον καὶ καρδίαν αὐτὸς ἐρευνᾷ. » Τὸ ἱερὸ μέτωπο δείχνει τὸ ἡγεμονικόν, σοφία, λόγο καὶ δύναμη, ἡ μύτη εὐθύτητα, τὸ στόμα εἰρήνην καὶ ὑπομονή. Ἀπὸ τὸ γένι του στάζει μῦρο βάλασμο ἀγιότητος, κι'

ἀπὸ τὸ μουστάκι του σεμνότητα καὶ ταπεινώση. Τὸ γυριστὸ σαγόνι του μαρτυρᾷ ἡμερότητα καὶ μακροθυμία.

Ἀπὸ τὸ λαιμὸ του κι' ἀπὸ τὸ στήθος του βγαίνει ἀγάπη καὶ πόνηση, ἀπὸ τ' ἀνεμοπαρμένο ροῦχο του, πού τὸ περιστρίβει πνεῦμα θεοῦ ἐπιφερόμενο, διαχύνεται ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ παντός. Ἀπὸ τὴ δεξιὰ του, ἡ ὁποία σκεδιάζει τὸ σχῆμα τῆς εὐλογίας, ραίνεται εἰρήνη καὶ χρηστότητα ἀπὸ τὴν ἀριστερά του, πού κρατᾷ τὸ εὐαγγέλιο, βγαίνει νομοθεσία ζωοποιός, π' ἀνακουφίζει τοὺς κουρασμένους καὶ τοὺς φορτωμένους. Καὶ γιὰ νὰ τὰ ποῦμε ὅλα μὲ δυὸ λόγια, ὁ Παντοκράτωρ γεμίζει τὴ θεοφοβούμενη ψυχὴ μ' ὅλα τὰ ἅγια καὶ διάφορα αἰσθήματα, ὄντας μέγας, δυνατός, παντεπόπτης, παντουργός, πρᾶος, αὐστηρός, νομοθέτης.

Καὶ ὅμως, ὁ ἀνεξιχνίαστος κι' ὁ ἀκατανόητος, καταδέχτηκε, μονάχα ἀπὸ τὴν εὐλάβεια τοῦ ταπεινοῦ, νάμπει σὲ σχῆμα ἀπλούστατο, σὲ ἐμφάνιση φτωγῆ, ἡ ὁποία ἔχει κείνη τὴν εἰρηνόχυτη εὐφροσύνη, πού δὲν βρίσκεται εἰς τὰ τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτὸς εἶναι ἡ χαρὰ καὶ ἡ ἀγαλλίαση τῶν ταπεινῶν. Κεῖνος πού κρατᾷ μέσα στὴν ἀχραντὴ παλάμη Του τὴν κτίση. Ὁ δίδοντας ζωὴ. Ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ ὀψιστος. Ὁ ὀροφουργός τῆς οὐράνιας ἀψίδας. Κεῖνος πού στεγάζει πάνω στὰ νερά τὰ ὑπερῶα Του, κεῖνος πού πατᾷ ἀπάνω στὰ σύννεφα, πού περπατᾷ στὶς φτεροῦγες τῶν ἀνέμων. Κεῖνος πῶγειρε τοὺς οὐρανούς καὶ κατέβηκε. Ὁ βασιλέας τῆς εἰρήνης. Αὐτὸς πού κάθεται στὰ ὕψηλά καὶ ἐπιβλέπει στὰ ταπεινά. Κεῖνος πού ναι ἀφέντης στὰ ἐπουράνια καὶ στὰ ἐπίγεια, πού κάθεται ἀπάνω σὲ θρόνο χερουβικό, ὁ Κύριος τῶν Σεραφίμ, ὁ μόνος ἅγιος καὶ στοὺς ἁγίους ἀναπαυόμενος. Κεῖνος πού γνωρίζει μονάχος τὰ κρυφὰ τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸς εἶναι πού φωτίζει καὶ ἀγιάζει κάθε ἀνθρώπο πῶρχεται στὸν κόσμο. Κεῖνος πού τίμησε μὲ τὴν εἰκόνα του τὸν ἀνθρώπο. Αὐτὸς π' ἀγαπᾷ τοὺς δίκαιους καὶ πού σπλαχνίζεται τοὺς ἁμαρτωλούς. Ὁ φύλακας τῆς ἀφθορίας. Κεῖνος πού μάζεψε τὰ πάντα σὲ μιὰ ἐνότητα. Κεῖνος πού στερέωσε τὴν οἰκουμένη καὶ πού στόλισε τὸ στεφάνι ἀπ' ὅσα ἔκαναν τὰ χέρια Του. Κεῖνος πού βαστᾷ στὴ φούχτα Του τὰ πάντα. Πού σφράγισε μὲ τ' ἀόρατο χέρι Του τίς αἰσθήσεις μας. Κεῖνος πού κάνει τὴ γῆ καὶ τὴν πλάθει, πού φοβερίζει τὴ θάλασσα καὶ πού ἡσυχάζει ὅλα τὰ ποτάμια. Ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ Πατέρας ὁ πονετικός. Κεῖνος πού ἔλεε μὲ χαρὰ. Κεῖνος πῶρχεται ἀπὸ θαιμάν, ὁ ἅγιος ἀπὸ τὸ βουνὸ Φαράν, πού ναι κατασκιωτο καὶ δασωμένο. Πού τραντάζει τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ καὶ τὴ θάλασσα καὶ τὴ στεριά. Πού συμπονᾷ σ' ὅλες τίς ἀρρώστειες μας, πού γιατρεύει ὅλες μας τίς ἀσθένειες. Κεῖνος πού σφογγίσε κά-

θε δάκρυο ἀπὸ κάθε πρόσωπο. Κεῖνος ποὺ ἀναταράζει τὴ θάλασσα καὶ ποὺ βροντᾷ τὰ κύματά της. Αὐτὸς πῶφτιαξε τὸ φῶς, κ' ἔκανε τὸ σκότος ποὺ χαρίζει εἰρήνη. Κεῖνος ποὺ ξανάδωσε στὸν ἄνθρωπο ὁμορφιὰ καὶ κάλλος, καὶ τὸν στόλισε σὰν τίμιο κ' οὐράνιο πλάσμα. Κεῖνος πῶστησε τὰ βουνὰ μὲ τὸ ζῦγι, κι' ἔστρωσε τοὺς κάμπους μὲ τ' ἀλφάδι. Πῶφτιαξε τὸν οὐρανὸ μὲ γνώση. Ποὺ καταστόλισε τὸν οὐ-

ρανὸ καὶ τὴ γῆς μ' ἀνείπωτα στολίδια. Ὁ ὑπερύμνητος καὶ ὑπερυψούμενος στοὺς αἰῶνες. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἀήττος ὁ μέγας, ὁ μεγαλοφτέρουγος, ποὺ λέγει ὁ Ἰεζεκιήλ, πετώντας ἀνωθὲ μᾶς καὶ προστατεύοντάς μας κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῶν φτερύγων του.

«Κύριε, Κύριε, τρόμος θὰ πιάσει τὰ ὄρη μπροστὰ Σου· ἂν κλείσεις τὸν οὐρανὸ, ποῖός θὰ τὸν ἀνοίξει;»

Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ ΤΟΥ ΔΑΦΝΙΟΥ

Εἶναι μὲν παντοῦ ἕνας καὶ ἴδιος ὁ τύπος τοῦ Παντοκράτορος, ἀλλὰ παραλλάζει κατὰ τὸ ζωγράφο ποὺ τὸν ἱστορίσει. Σημείωσε ὅτι οἱ παλαιοὶ εἰκονογράφοι δὲ βγαίνανε ποτές ἀπὸ τὸ τυπικὸ, ὁ καθένας ὁμῶς ἔτεχνουργοῦσε κατὰ τὴ δική του ἔμπνευση, περιορίζοντάς τιν στὰ τυπικὰ σύνορα. Μὲ τοῦτο, ὅπως εἴπαμε πρωτότερα, ὄχι μονάχα δὲ ζημιώνεται ἡ τέχνη τους κι' οὔτε ἀδυνατίζει, ἀλλὰ δυναμώνει μάλιστα, ὅπως τὸ νερὸ ποὺ τὸ βάζουνε μέσα στὸ στενὸ τ' αὐλάκι.

Ἀπὸ κείνους τοὺς παλαιοὺς μαστόρους περισωθήκανε ἕως τὰ σήμερα λίγοι Παντοκράτορες, τοὺς ὁποίους θὰ ἱστορίσουμε μὲ τὴν πένα, τὸ κατὰ δύναμη.

Πρῶτος ἂς εἶναι ὁ Παντοκράτορας τοῦ Δαφνιοῦ. Αὐτὸ τὸ μοναστήρι στάθηκε ξακουστὸ καὶ βασιλοχτισμένο, ἀπὸ τὸν καιρὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, χίλια χρόνια μετὰ Χριστό, βρισκόμενο ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτεία τῆς Ἀθήνας, σ' ἕνα ντερβένι, ἀπάνω στὴ στράτα ποὺ πηγαίνει στὴν Ἐλευσίνα. Τὸ καθολικὸ τοῦ μοναστηριοῦ εἶναι ἀπὸ πάνω ἕως κάτω λαμπροστολισμένο μὲ ζωγραφικὴ δουλεμένη μὲ ψηφιὰ χρωματιστά, ποῦναι μιὰ τέχνη περισσὰ δύσκολη καὶ λεπτή, τέχνη τῆς ὑπομονῆς, στὴν ὁποία ἀσκούσανε τὸν ἑαυτὸ τους οἱ χριστιανοὶ τοῦ τότε καιροῦ· γιὰ τοῦτο, οἱ περισσότεροὶ ζωγράφοι καὶ ψηφογράφοι ἦτανε καλόγεροι, ἀσκητές, παπάδες, ἀκόμα καὶ δεσποτάδες.

Αὐτὸς ὁ φοβερός Παντοκράτορας εἶναι καμμέγιος, πιάνοντας τόσον τόπο, ὅσο κανένας Παντοκράτορας ἀπ' ὅσους ὑπάρχουνε σήμερα, ἀφοῦ ὁ κύκλος, ποὺ περιστάνει τὸ χρωματιστὸ δοξάρι τοῦρανοῦ γύρωθὲ του, ἔχει πλάτος τέσσερα μέτρα, κι' ἀπὸ τὴν κορυφή ἕως τὴν ἄκρη τοῦ γενιοῦ του μετρίεται περισσότερο ἀπὸ ἄνθρωπο μεγαλόσωμο.

Ἡ κεφαλὴ του εἶναι μακρουλὴ μὲ μυτερὴ κορυφή, τὰ δὲ μαλλιά του πέφτουνε πίσω στὶς πλάτες του. Τὸ βλέμμα του εἶναι ἀγριωπὸ καὶ λοξό, μεταδίνοντας φόβο στὸν προσκυνητή. Τὰ δασειά καὶ καμαρωτὰ φρύδια του εἶναι ἀνασηκωμένα, τὰ μάτια ὀρθάνοιχτα, στρογγυλά, μὲ βαθουλωμένες τὶς ματότρυπες. Ἀνάμεσα στὰ

φρύδια, στὴ ρίζα τῆς μύτης, σχεδιάζεται ἕνα τρίγωνο, σὰ βαθειὰ ζαρωματιά.

Τὸ μέτωπο εἶναι σκληρὸ καὶ ρυτιδωμένο, ἡ μύτη μεγάλη μὲ ρουθούνια ἀνοιχτά, τὸ στόμα σφιγμένο καὶ χοντρόχειλο, μὲ τὶς ἄκρες χαμηλωμένες. Τὰ μουστάκια πλατεῖα καὶ πυκνότατα, χυνόμενα σὰν ποτάμια καὶ σμίγοντας μὲ τὸ γένι, ποῦναι πυκνοφυτρωμένο σὰν πρίνος, κάμποσο μακρὸ καὶ πλατὺ, χωρισμένο στὴ μέση, πιάνοντας ἀπὸ τὰ αὐλακωμένα μάγουλα κι' ἀφήνοντας μονάχα τὸ γυριστὸ πηγούνι ἀτριχο. Κοντόλαιμος, γερασμένος, στυγνὸς στὴν ὄψη, αἰσάτης, σὰν Ἀσσύριος ἢ Ἀρμένης, ἔχει κάποια ὑπερφυσικὴ σοβαρότητα. Μπορεῖ νὰ πεῖ κανένας πὼς εἰκονίζει περισσότερο τὸ Θεὸ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου, ὀργανισμένον καὶ μπουρινιασμένο, γνοφῶδη, ἐπειδὴς ὁ ζωγράφος δὲ μαλάκωσε μὲ ἔλεος τὸ πρόσωπό του. Φόβος καὶ τρόμος βγαίνει ἀπὸ τὴν ὄψη του καὶ πέφτει ἀπάνω στὸν ἁμαρτωλό, σὰ νὰ τὸν κεραυνώνει ἀπὸ τὸ ὄρος Χωρήβ. «Πῦρ ἐκκέκαυται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου, καυθήσεται ἕως Ἄβου κατωτάτου· καταφάγεται γῆν καὶ τὰ γεννήματα αὐτῆς. Φλέξει θεμέλια ὀρέων.»

Μαβὺ βαθύχρωμο εἶναι τὸ ἱμάτιό του, ὁ δὲ χιτώνας χρυσὸς πρὸς τὸ βυσσινί, μὲ πτυχές ἀπὸ καστανωπὸ χρῶμα. Τὸ Εὐαγγέλιο εἶναι ποικιλμένο μ' ἕνα σταυρὸ ἀπὸ μαργαριτάρια καὶ μ' ἄστρα στὶς γωνίες, τὸ σφίγγουνε δὲ χρυσὰ κλειδώματα.

Τὰ χέρια, λεπτοδάχτυλα καὶ μικροκαμωμένα, ἀναλόγως τὸ μεγάλο κεφάλι του, μὲ τὰ φαλάγγια χωρισμένα σὰ νᾶναι κομμένα, μὲ μυτερές τὶς ἄκρες καὶ μὲ τὰ νύχια λεπτὰ σχεδιασμένα. Τάριστερό ἔχει σχῆμα ἰδιότροπο, κ' εἶναι νευρωμένο καὶ γαντζωμένο, ὁ δείχτης χωρισμένος μὲ βία ἀπὸ τὴν ἀπαλάμη, ὁ μέγας δάχτυλας, ἀνοιχτός καὶ τεντωμένος, ἀδράχνει σφιχτὰ τὸ βαρὺ Εὐαγγέλιο.

Ὁ οὐρανὸς τῆς εἰκόνας εἶναι ὀλόχρυσος, ὅπως σὲ ὄλες τὶς ψηφιδωτὲς ἱστορίες ποὺ κάνανε οἱ Βυζαντινοί. Ὁλόγυρα τριγυρίζεται ἀπὸ τὸν κύκλο ποικιλόχρωμο, ὁ ὁποῖος περιστάνει τὴν Ἰριδα, ποὺ φανερώνεται συχνὰ στὸν οὐρανὸ ὕστερ' ἀπὸ βραχί. Αὐτὸ τὸ ποικίλημα, ποὺ γράφει κι' ὁ Διονύσιος ὁ Φουρνιώτης, ὅπως εἶδαμε

πρωτότερα, δὲν τὸ εἰκονίζουμε ὅλοι οἱ ζωγράφοι, χαράζοντας τὶς περισσότερες φορές μονάχα ἕναν ἀπλὸ κύκλο γύρω στὸν Παντοκράτορα.

Στὶς τρεῖς ἀχτίνες, ποῦναι γύρω στὸ κεφάλι του, δὲν ὑπάρχει κανένα κόσμημα. Ἡ δὲ ἐπιγραφή του εἶναι γραμμμένη ἀπάν' ἀπὸ τοὺς ὤμους:

ΙΓ ΧΘ

Τὸ χρῶμα τῆς σάρκας στὸ πρόσωπο καὶ στὰ χέρια εἶναι ὠχρόλευκο μὲ σκιές καστανές καὶ λίγες πρασινωπές ἐδῶ καὶ κεῖ. Οἱ σκιές εἶναι λίγες καὶ σκληρές, δίχως πλάσιμο. Στὰ χέρια ξεχωρίζουνε μὲ γραμμὲς τὰ φαράγγια καὶ τὰ νύχια, τὰ δὲ νευρώματα τῆς ἀριστεροῦ χεριοῦ φανερώνονται εἰς νῆαι κανωμένο ἀπὸ ξύλο ἢ ἀπὸ πέτρα.

Ἐξαιεῖο καὶ μοναδικὸ ἀριστούργημα εἶναι αὐτὸς ὁ Παντοκράτορας, ἀπὸ κεῖνα ποῦ φαίνονται σὰν ὑπερκόσμια. Μέγα πλάτος καὶ βάθος! Τὰ τρανὰ καὶ σφοδρὰ σχήματα τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν χειρῶν του ἔχουνε δύναμη τρομερῆ, βγαλμένα ἀπὸ δούλεμα ἀναιώνιο, ἀπὸ φόβο Θεοῦ. Δὲ θὰ μπορούσανε νὰ παραλλάξουνε οὔτε κατὰ μιὰ κεραία, τόσο ἔχουνε μέσα τους τὴν οὐσία τῆς τελειότητος, κατὰ τὴν ἀδυναμία τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Εἶναι σὰν τὰ ρήματα τῆς Γραφῆς, ἀπλά, μεγάλα, ἀνάλλαχτα: «Ἐγὼ εἶμι».

Θάλεγε κανένας πὼς δὲν τὸ δούλεψε χέρι ἀνθρώπινο, παρὰ πὼς τυπώθηκε κι' ἀπόμεινε ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ ἀρχαῖα, τότες ποῦ φανερωνότανε ὁ Θεὸς στοὺς ἀνθρώπους.

Ποιὲς ἀλλαγές ἐπαθε ὁ Παντοκράτωρ τοῦ Δαφνιοῦ. — Τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Δαφνιοῦ τὰ στερέωσε κάποιος ἀξιὸς Ἰταλὸς τεχνίτης ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία εἶχε ραγίσει ἀπὸ τοὺς

σεισμοὺς κ' εἶχε καταστήσει σὲ ἄθλια κατάσταση. Τὰ ξεκόλλησε ὅλα ἀπὸ τοὺς τοίχους καὶ τὰ ξανάβαλε, ἀφοῦ διόρθωσε πολλὰ μέρη χαλασμένα.

Στὸν Παντοκράτορα διόρθωσε τὰ μάτια, τὰ ὁποῖα ἦτανε βγαλμένα ἀπὸ κάποιες σαῖτες, οἱ ὁποῖες βρεθῆκανε καρφωμένες. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ βλέμμα ἴσως νὰ μὴν ἦτανε λοξό, μολονότι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἄλλα πρόσωπα τῆς ἱστορίας κυττάζουνε λοξά, πράμα ποῦ τὸ ἀγαποῦσε, ὡς φαίνεται, αὐτὸς ὁ τεχνίτης, γιὰ νὰ δώσει περισσότερη ζωντάνια στὴ ματιά.

Πλὴν, ὅπως βλέπω στὴ φωτογραφία, ἡ ὁποῖα δείχνει τὸν Παντοκράτορα ὅπως ἦτανε πρὶν ἀπὸ τὸ διόρθωμα, τὰ μάτια του βλέπουνε κατὰ πρόσωπο.

Ἄλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τοῦτο, ὁ διορθωτὴς παραμόρφωσε καὶ τὰ φρύδια, κἀνοντάς τα ὁμοιομορφα, ἐνῶ πρωτότερα τὸ δεξιὸ ἦτανε καμαρωτὸ διαφορετικὰ ἀπὸ τῆς ἀριστεροῦ. Τὰ δὲ βαθουλώματα τῶν ματιῶν τὰ ἴσκιωσε μὲ πηχτὸ καὶ μονότονο χρῶμα, ἐνῶ ὁ πρῶτος τεχνίτης τὰ εἶχε ἴσκιώσει ἐλαφρότερα, ξεχωρίζοντας τὰ φρύδια μὲ μελανώτερο χρῶμα, καὶ σκιάζοντας τὰ βλέφαρα μελανώτερα. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τὸν ἴσκιον τῆς μύτης, ποῦ γίνηκε σκληρὸς καὶ πυκνός, τὰ δὲ ρουθούνια τὰ ἔκανε ἰσομετρα, ἐνῶ πρωτότερα ἦτανε ἀσύμμετρα, μὲ κάποια ρυτίδα κατὰ τὸ δεξιὸ ρουθούνι, τὴν ὁποῖα ὁ διορθωτὴς τὴν ἔσβυσε ἄλλα καὶ τὸ μέτωπο τὸ ἔφερε στὸ ξερότερο, γράφοντας τὴ ζαρωματιὰ ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη ἕως τὴν ἄλλη, ἐνῶ πρὶν ἦτανε σβυσμένη κατὰ τὶς ἄκρες.

Ὡστόσο, τὸ καλὸ εἶναι ὅτι διατηρήθηκε στὰ γενικά του ἀνάλλαχτος ὁ μέγας αὐτὸς χαρακτήρας, αὐτὸς ὁ θησαυρὸς τῆς τέχνης.

Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ

Στὸ μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκά τὸ καθολικὸ εἶναι ζωγραφισμένο μὲ ψηφία, κανωμένα λίγο παλαιότερα ἀπὸ τὸ Δαφνί. Ἄλλὰ ὁ τροῦλλος ἀπόμεινε γυμνὸς ἀπὸ τὸ στολισμὸ του, πρὶν ἀπὸ διακόσια χρόνια καὶ περισσότερο, ἐπειδὴ οἱ ψηφες μαδήσανε καὶ πέσανε, καὶ στὴ θέση τους ζωγραφίσανε τὸν Παντοκράτορα καὶ τοὺς Προφῆτες μὲ χρῶματα, τὰ ὁποῖα κι' αὐτὰ εἶναι σβυσμένα σήμερα, ἐξ αἰτίας, ὡς φαίνεται, τῆς ὑγρασίας.

Σῶζεται ὅμως ἀκέραιος καὶ λαμπρός, ἕως τὰ σήμερα, ἕνας ἄλλος Παντοκράτορας, καμωμένος μὲ ψηφες ἀπάνω ἀπὸ τὴν Πόρτα τοῦ νάρθηκα, κατὰ τὸ ρητὸ ποῦ λέγει: «Ἐγὼ εἶμι ἢ Θύρα, δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται καὶ νομὴν εὐρήσει».

Ὁ Παντοκράτορας τοῦτος εἶναι σὲ τύπο ἑνὸς ἀνδρα ρωμαλέου, μὲ πλατειοὺς καὶ

στρογγυλοὺς ὤμους, μὲ κεφαλὴ δυνατὴ καὶ μὲ λαιμὸ πλατὺ, σὰν κάποιος Ἡρακλῆς. Τὰ μαλλιά εἶναι ριγμένα στὸν ἀριστερόν ὦμον του, χωρισμένα σὲ ξανθόχρυσά ρέματα π' ἀναβρῦζουνε ἀπὸ τὴν κορφή του, παρουσιάζοντας ἡγεμονικὸ μεγαλεῖο. Τὸ πρόσωπο εἶναι στρογγυλὸ, πλατυμάγουλο, δίχως ζαρωματιές, ἡ μύτη κοντὴ καὶ σύμμετρη, μὲ τὰ ρουθούνια ὁμομορφοσχεδιασμένα, τὰ μάτια ἀμυγδαλωτὰ καὶ ζωηρά, τὰ φρύδια καμαρωτὰ σὰν τὶς φτεροῦγες τ' αἰτοῦ ποῦ πετᾶ, τὸ στόμα κανονικὸ μ' ἕνα λακκούβι κάτω ἀπὸ τὴ μύτη. Τὸ μουστάκι ἡμερο, τὸ σαγόνι γυριστό, τὸ γένι πυκνὸ καὶ στριφτὸ σὰν ποτάμι, στρογγυλεμένο καὶ μακρὸ, τὰ αὐτιά μικρά.

Τὰ ἴσκιώματα εἶναι καστανόχρωμα στὰ βαθουλὰ μέρη, στὰ δὲ ἐλαφροῖσκιωτα πρασινωπά, τὸ σάρκωμα ροδόλευκο, μὲ ροδίματα ζωηρά στὰ μάγουλα.

Τὸ δεξι χέρι βλογαῖ με τὴν παλάμη γυρισμένη πρὸς τὰ μέσα, εἶναι δὲ μονάχα αὐτὸ γυμνὸ, γιατί τ' ἀριστερό, πού βαστά τὸ Εὐαγγέλιο ἀνοιχτό, εἶναι περιτυλιγμέ-

νο μέσα στοῦ μανδύα

Τὸ πρόσωπο ἐκφράζει ἀπλότητα καὶ ἀπάθεια, εὐπρέπεια καὶ ἀρρενωπή σοβαρότητα.

Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ ΤΗΣ ΠΑΡΗΓΟΡΙΤΙΣΣΑΣ

Ἡ μεγάλη καὶ διαβόητη αὐτὴ ἐκκλησία βρίσκεται στὴν Ἄρτα, κ' ἦτανε στολισμένη με ψηφιδωτά, τὰ ὁποῖα παλιώσανε καὶ σκορπίσανε ἀπὸ τὴν πολλὴ κακοπάθεια πού πέρασε αὐτὴ ἡ σεβάσμια ἐκκλησία τῆς Παναγίας Μονάχα στὸν τροῦλλο ἔμεινε διατηρημένος ὁ Παντοκράτορας ἕως τίς μέρες μας.

Ἔχει μεγάλο κεφάλι καὶ στήθος μικρὸ καὶ συμμαζεμένο. Τὸ πρόσωπό του εἶναι ζωσμένο με πυκνά καὶ σκοτεινά μαλλιά, πού μοιάζουνε σάν κεφαλοδέσιμο. Τὰ μάγουλά του εἶναι βαθουλωμένα, καθὼς καὶ τὰ μάτια. Ἰσκιωμένα καὶ μεγάλα, βγάζοντας ἕνα βλέμμα ἀγαθὸ καὶ μελαγχολικό. Ἡ μύτη κατεβαίνει μακρὰ καὶ με πλατειά ρουθούνια, χωρὶς πολλὴ τέχνη σχεδιασμένα. Ἀτεχνό εἶναι καὶ τὸ στενὸ στό-

μα του, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεχωρίζει λίγο γυμνὸ μέρος πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλι, ἐνῶ τὸ σαγόνι πνίγεται μέσα στοῦ πυκνὸ γένι. Τ' αὐτιά εἶναι κρυμμένα μέσα στὰ μαλλιά.

Τὸ δεξι χέρι παρομοιάζει με τοῦ Δαφνιοῦ, καθὼς καὶ τ' ἀριστερό πού κρατεῖ τὸ Εὐαγγέλιο. Ὁ φωτοστέφανος εἶναι ποικιλμένος, ὁ δὲ γύρος εἶναι ζωσμένος ἀπὸ ἕνα κόσμημα ὁμοῖο με σκοινὶ στριμμένο.

Ἡ τεχνουργία τούτου τοῦ Παντοκράτορος εἶναι ἀθάνα καὶ πρωτόγονη. Ἡ ἔκφρασή του ταπεινὴ, συμπαθητικὴ καὶ ἡρεμῆ, κατὰ τὰ λόγια τοῦ Κυρίου πού εἶπε: «Μάθετε ὅτι πρῶτος εἰμι καὶ ταπεινὸς τῆ καρδία».

Ἐγινε δὲ αὐτὴ ἡ εἰκόνα διακόσια χρόνια περίπου ὑστερώτερα ἀπὸ τὸν Παντοκράτορα τοῦ Ὁσίου Λουκά.

Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ ΤΗΣ ΟΜΟΡΦΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Αὐτὸ τὸ ἐξωκκλησιὶ βρίσκεται κοντὰ στὰς Ἀθήνας σὲ μέρος ξερό μὲν, ἀλλὰ τερπνόν. Χτίστηκε, ὅπως συμπεραίνω, στὸν καιρὸ τῶν Παλαιολόγων, ὄντας μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ ἀξιαγάπητη τούτη ἐκκλησία εἶτανε τοιχογραφημένη πυκνά, πλὴν σήμερα διατηροῦνται μονάχα ἐδῶ καὶ κεῖ κομμάτια ἀπὸ τίς τοιχογραφίες, κι' αὐτὰ ἐρειπωμένα ἀπὸ τὴν πολυκαιρία καὶ καταβασανισμένα ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, πού πέρασανε κατὰ καιροὺς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Σάν ἀπὸ θαῦμα σώθηκε ὁ Παντοκράτορας μέσα στὸν τροῦλλο, πούναί βαθὺς καὶ στενός, ὁμοῖος με πηγάδι ἀναποδογυρισμένο, ὅπως εἶναι γυμνὴ καὶ παλαιωμένη ἡ ξερολιθιά στὸ μέρος πού ἦτανε ζωγραφισμένοι οἱ Προφῆτες.

Ὁ Κύριος ἔχει ζωγραφιστεῖ κατὰ τὸν ἀνατολικὸ τύπο τῆς Μονῆς τῆς Χώρας. Ὡστόσο, ὁ θεοσεβὴς τεχνίτης πού τὸν ἔκανε, σφράγισε τὸ ἐργόχειρό του με τὴ σφραγίδα τῆς τέχνης του. Ὅχι πὼς σοφίστηκε νέα πράγματα, καὶ πὼς ἔδωσε στὴ μορφή τοῦ Χριστοῦ καμμιὰ ἰδιότροπη ὄψη. Τὸ ἔργο του δὲν ξαφνίζει τὸν θεατὴ. Ἡ τέχνη του εἶναι σεμνὴ, ταπεινὴ, τίποτα ἰδιαιτέρο δὲν ξεχωρίζει ὁ προσκυνητὴς πού δὲ γνωρίζει τὰ τῆς τέχνης. Ἀμὴ ὁ εὐλαβὴς ἐκεῖνος, πού εἶναι πραγμένος καὶ στὰ μυστικά τῆς ζωγραφικῆς, στέκεται συνεπαρμένος ἀπὸ τὸ ἐξάισιο αὐτὸ ἀριστούργημα. Ἐδῶ μπορεῖ νὰ παρατηρήσει κανένας πὼς γίνεται καὶ στὴν τέχνη αὐτὸ πού εἶπε ὁ Χριστὸς γιὰ τοὺς ταπεινοὺς, ὅτι θὰ ὑψωθοῦ-

νε. «Τὰ γὰρ μυστήρια τοῖς ταπεινόφροσι ἀποκαλύπτονται», ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Ἰσαάκ ὁ Σύρος.

Δὲν ὑπάρχει τίποτα ταπεινότερο ἀπ' αὐτὴ τὴν ἁγία ζωγραφικὴ, πού εἶναι σάν ἕνα λαμπάδι τὸ ὁποῖο καίει μυστικά μέσα σὲ κάποιον ἀσκητήριον, τόσο πού νὰ φαίνεται ὅτι ἔγινε κρυφά, μέσα σὲ κείνον τὸ στενὸ πόρνο, μακρὰ ἀπὸ κάθε ἔπαινο καὶ ἐπίδειξη. Τὰ χρώματά του εἶναι φτωχά, χῶμα τῆς γῆς. «Πτωχοὶ ἄνθρωποι ἐπὶ εἰρήνης ἀναπαύσονται.»

Πόσος πλοῦτος κάτω ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐξωτερικὴ φτώχεια, πόση εὐφρόσυνη σοφία μέσα σὲ κείνη τὴν ἀπλὴ τεχνοτροπία! «Ἡ ἀμοιβὴ οὐ τῆ ἐργασίας δίδεται, ἀλλὰ τῆ ταπεινώσει.» Ἐγὼ αἰσθάνομαι ὅτι δὲ μπορῶ νὰ τὰ ἐξηγήσω, μ' ὄλο πού εἶναι τῆς τέχνης μου πράγματα.

Στὰ θεϊκὰ ἔργα δὲν ὠφελεῖ ὀλότελα ἡ γνώση τοῦ κόσμου. Γιατὶ κληρο τοῦ ταπεινοῦ δώρησε τὴ μεγαλουργία «ὁ δραττόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῆ πανουργίᾳ αὐτῶν».

Αὐτὸ τὸ ἀγλαόμορφο πρόσωπο, χωρὶς νὰ εἶναι ὠραῖο κατὰ τὴν ὠραιότητα τοῦ κόσμου, καταπέμπει μιὰ ὑπερκόσμια εἰρήνη καὶ κάποια κρυφὴ κατάνυξη σὲ κείνον πού στέκεται κάτω ἀπὸ τὸν τροῦλλο. Ἡ πολυκαιρία, πού κατάφαγε τὰ γύρω του ἀσβεστώματα, καθὼς καὶ ἕνα μέρος τῆς κεφαλῆς, καὶ τὰ νερά τῆς βροχῆς πού στάζουνε τόσοσους αἰῶνες, ξεπλύνανε καὶ ξεθωριάσανε τὰ χρώματα με τέτοιο τρόπο,

ὥστε νὰ τὰ κάνουν γλυκύτερα κι' ἀγιώτερα. Κρυφὴ ἀρμονία ἀναδίνεται ἀπὸ τὸ χρωμάτινο αὐτὸ εἰκόνισμα, σὰν βάλσαμο ἀπόκοσμο. Ἡ παλαιότητα κ' ἡ ποιητικὴ πνοή, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ καιροῦ, δὲν φαίνεται τόσο στὸν Παντοκράτορα τοῦ Δαφνιοῦ, οὔτε στοῦ Ὁσίου Λουκά, ὅσο σὲ τοῦτον τὸν Παντοκράτορα. Νομίζει κανεὶς πὼς βρίσκεται μπροστὰ σὲ ἔργο τρισπαμπάλαιο, ἀρχαιότερο κι' ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο κι' ἀπ' τὴν Καλδαία· τόσο σεβάσμιο καὶ ἀποκαλυπτικὸ εἶναι, σὰ νάρχεται κάποιος ἤχος ἀπὸ τὰ πλεόν μακρυνὰ βάθη: «Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν Αὐτοῦ, πρὸ αἰῶνος ἔθεμελίωσέ με». Σὲ τοῦτο συνήργησε τὸ ὅτι εἶναι ζωγραφισμένο μὲ νεροχρώματα, τὰ ὁποῖα παλιώνουνε γρηγορότερα, κ' εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τους λεπτότερα καὶ φτωχότερα.

Καὶ ὅμως, τόση εὐφροσύνη χαρίζει αὐτὴ ἢ γλυκύτερη γλῶσσα, ὁ θεῖος ψίθυρος τὸν ὁποῖον ἀκροάζεται μυστικὰ ἡ ψυχὴ μου, ποὺ μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μονάχα μὲ τοῦτα τὰ ἔρασματότατα λόγια: «Ὡς ἀστὴρ ἑωθινὸς ἐν μέσῳ νεφέλης, ὡς σελήνη πλήρης ἐν ἡμέραις· ὡς ἥλιος λάμπων ἐπὶ ναόν Ὑψίστου, καὶ ὡς τόξον φωτίζον ἐν νεφέλαις δόξης· ὡς ἄνθος ῥόδων ἐν ἡμέραις νέων, ὡς κρίνα ἐπ' ἐξόδων ὕδατων· ὡς βλαστὸς λιβάνου ἐν ἡμέραις θέρους· ὡς πῦρ καὶ λιβανὸς ἐπὶ πυρείου».

Οἱ χρωματισμοὶ εἶναι ἑναρμόνιοι μὲ ἔμπνευση αὐστηρή, καὶ χαροποιοῦνε τὸ πνεῦμα μὲ μιὰ ἀπλὴ καὶ μυστικὴ ἀνταπόκριση. Τὸ βάθος τοῦ κύκλου εἶναι μὲ κοκκινόχρωμα ζωγραφισμένο, χρῶμα ποὺ λέγεται βῶλος ἀπὸ τοὺς παλαιούς, οἱ δὲ σημερινοὶ τὸ λένε σιέννα ψημμένη, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ κεραμιδόχρωμα τοῦ βουνοῦ, ποὺ βρίσκεται γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν. Τὸ ἱμάτιο εἶναι πρασινωπὸ, ξεθωριασμένο καὶ ξεπλυμένο ἀπὸ τὴν παλαιότητα. Μὲ τὸ κοκκινωπὸ χρῶμα τοῦρανοῦ εἶναι ἀδελφωμένο ἐπιτυχημένα, ὅπως καὶ μὲ τὸ Εὐαγγέλιο, ποὺ ἔχει ὅμοιο κεραμιδί χρῶμα. Τὸ στεφάνι τῆς κεφαλῆς εἶναι κιτρινωπὸ, ὅμοιο μὲ τὸ χρωματισμὸ ποὺ ἔχει τὸ παλιὸ ξύλο τοῦ κυπαρισιοῦ. Ὁ χιτώννας ἔχει χρῶμα μενεξεδί, τὸ λεγόμενο στὰ ἀρχαῖα ἰόχρουν, βγαλμένο καὶ τοῦτο ἀπὸ κάποιο χῶμα τῆς γῆς ὅπου λέγεται οὐμπρα, σμιγμένο μὲ ἄσπρο. Ὁ κύκλος ὀλόγουρα τριγυρίζεται ἀπὸ ἓνα ζωνάρι πῶχει τὸ χρῶμα τῆς στάχτης, μὲ δυὸ κοκκινωποὺς γύρους ἀπὸ τὶς δυὸ μεριές τῆς.

Πυκνὰ καὶ πλούσια μαλλιά περιζώνουνε τὴν κεφαλὴν του, κάνοντάς σὰν ἓνα στεφάνι ποὺ φουσκώνει περισσότερο κατὰ τ' ἀριστερὸ μέρος, πέφτοντάς πίσω ἀπὸ τὸν ὄμο. Ὁ χρωματισμὸς τῆς εἶναι κοκκινωπὸς καστανόχρωμος, μέσα στὸν ὁποῖο ξεχωρίζουνε ἀμυδρὰ λίγες τρίχες ξανθότερες ἀπάνω ἀπὸ τὰ ὠτία. Παράδοξο εἶναι τὸ ὅτι μονάχος αὐτὸς ὁ Παντοκράτορας

ἔχει τὴν κορυφὴν του πρὸς τὴν ἀνατολή, ἐνῶ πάντοτε εἶναι στηριγμένη πρὸς τὰ ζεφύρια.

Τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου εἶναι τὸ λεγόμενο ρομβοειδές. Τὸ μέτωπο παρουσιάζεται τριγωνικὸ, ὅμοιο μὲ ἀέτωμα ἀρχαίου ναοῦ, ἐξογκωμένο ἀπάνω ἀπὸ τὰ φρύδια, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀνασηκωμένα, ὅπως γίνεται συχνώτερα, ἀλλὰ τραβηγμένα στὰ πλάγια. Τὰ μάτια, βυθισμένα στὶς κόγχες, φέγγουνε σὰν λύχνοι μυστικοί, μὲ τὸ μαυράδι μεγάλο, ὅμοιο μὲ τὸν καρπὸ τῆς ἐλιάς. Τὸ βλέμμα βγαίνει μέσα ἀπ' αὐτὰ ἡμέρο καὶ βαθύ, ρεμβαστικὸ, γεμᾶτο ἀνέκφραστη ἀγαθότητα καὶ μακροθυμία, φέγγος ἀπόκοσμο.

Ἡ μύτη στέκεται ἴσια καὶ σύμμετρη, ὅπως στὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα, ἰσκιωμένη κατὰ τ' ἀριστερὸ τὸ μέρος. Τὰ μῆλα εἶναι πλατεῖα ὑπέρμετρα καὶ ἐξογκωμένα, φανερώνοντας καθαρότητα, ἀπλότητα καὶ εὐλικρίνεια, μὲ κάποιο ἐλαφρὸ βαθούλωμα στὰ μάγουλα· τὸ κάθε μάγουλο ἔχει σχῆμα παρόμοιο μὲ τὸ σχῆμα τοῦ μετώπου, σὰν νὰ χωρίζεται τὸ πρόσωπο σὲ τρία ὅμοια σχήματα ἀπὸ τὴ γραμμὴ τῶν ματιῶν καὶ τῆς μύτης.

Κάτω ἀπὸ τὴ μύτη ὑπάρχει ἓνα μικρὸ λακκούβι ἀνάμεσα στὰ μουστάκια, τὸ ὁποῖο δίνει στὸ ἀπάνω χεῖλι τὸ σχέδιο ἑνὸς μικροῦ μισοφέγγαρου. Τὰ μουστάκια εἶναι μικρὰ καὶ ἀπαλά, νεύοντας πρὸς τὰ κάτω μὲ πολλὴ σεμνότητα κατὰ τὸν ἀνατολικὸ τρόπο. Τὸ γένι του εἶναι δασύ καὶ καστανόπυρρο, λίγο μυτερὸ μὲ στρογγύλεμα, δίνοντας στὸ πλατὺ πρόσωπο κάποια ἀρμονικὴ ἰσορροπία.

Ὁ λαιμὸς στέκεται λοξὸς κατὰ τὴ στάση τοῦ κεφαλοῦ, μ' ἓνα τένοντα ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὸ δεξιὸ μέρος καμπυλόγραμμος πλάγι στὸ γένι, τὸ δὲ μέρος τοῦ στήθους, ποὺ εἶναι γυμνωμένο, σχεδιάζει κι' αὐτὸ ἓνα τρίγωνο. Θὰ μπορούσε κανένας νὰ παρομοιάσει τὴν κεφαλὴν μὲ τ' Ἅγιο Ποτήριο, ποὺ νάχει γιὰ στύλο τὸ λαιμὸ καὶ γιὰ βάση του αὐτὸ τὸ γυμνὸ μέρος τοῦ στήθους.

Τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου εἶναι πλατύστηθο, μὲ ὤμους ἀνοιχτούς, οἱ ὁποῖοι πιάνουνε τὸ μισὸ γύρο τοῦ θόλου, χωρίζοντάς τον ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἀνασηκώνει τὰ χέρια του μὲ τοὺς ἀγκῶνες ἀνοιχτούς, πρᾶγμα ποὺ τοῦ δίνει ἐπιβλητικὸ μεγαλεῖο, σὰ νὰ σκεπάζει μὲ τὸ περιβόλαιόν του ὄλον τὸν κόσμον.

Αὐτὸ τὸ ἀνεμιζόμενο ἱμάτιο, μὲ τὶς ἐξαισιες πτυχές, τυλίγει τὸν ἀριστερὸν ὄμο, περιζώνει τὸ στήθος, καὶ πέφτει πάλι ἀνάλαφρα ἀπάνω στὸ δεξιὸν ὄμο, ὅμοιο μὲ μετέωρο ἐξωτικὸ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προβάλλει σὰν ἀπὸ θεῖο γνόφο ὁ Παντοκράτορας. Ἀπὸ μέσα φαίνεται ὁ χιτώννας εὐρύπτυχος, ὠραῖα τεχνουργημένος. Τὸ γλυκὸ μενεξεδί χρῶμα του, τριγυρισμένο ἀπὸ τὸν πράσινο

μανδύα, φαίνεται ακόμα γλυκύτερο.

Τό δεξιό χέρι βγαίνει από τό μανδύα και ύψώνεται σέ άκούραστη εύλογία, μ' άλλες τics κακίες που βλέπει από κάτω Του, ό μακρόθυμος. Τό δε άριστερό κρατά τό Εύαγγέλιο, πώχει τήν ταύλα του πλουμισμένη με μαργαριτάρια πολλά και με πράσινα πετράδια άπάνω στο κεραμιδόχρωμα. Τά κλειδιά του βιβλίου παριστάνονται με άλλες μαύρες γραμμές, τράβηγμένες λοξά με εύαισθησία ζωγραφική:

Πλατυπάλαμο τό θεϊκό χέρι, έχοντας τους κόμπους έλαφρά σημειωμένους στις βάσεις των δαχτυλιών, με τά φαλάγγια χωρισμένα τεχνικά, με τά νύχια μικρά κι άμυγδαλωτά, είναι τριγυρισμένο από τ'άσπρα λιθάρια τά σκορπισμένα άπάνω στο κοκκινώπο στόχωμα του βιβλίου, κάνοντας μαζί τους ένα άρμονικό συνταίριασμα.

Τό χρώμα της σάρκας κλίνει προς τό άχροπράσινο, με υπόλευκα και σταχτωμένα τά μέρη που εξέχουνε. Οί βαθιές σκιές δηλώνονται με καστανό χρώμα, κι' οι έλαφρότερες, προς τό φωτισμένο μέρος, είναι πρασινώπες. Σε μερικά μέρη, όπως στο λαιμό, ή σάρκα έχει όλόκληρη υποπράσινο χρώμα, λεπτό και κατάτερπνο, πλάγι στο μένεξεδι χρώμα του χιτώνος. Τήν ίδια άρμόνια πλέκει τό πράσινο στις άκρες του

προσώπου, γειτονεύοντας με τό έλαφρό ρόδισμα που άνθίζει στα μάγουλα, καθώς και στο λαιμό, κάτω από τό γένη, σμίγοντάς τα με τόν λεγόμενο γλυκασμό.

Τό πλάσιμο της σάρκας είναι ήσυχο, χωρίς τά έντεχνα φώτα που δίνουνε ανάγλυφη όψη, βαλμένα άπάνω στο βαθύχρωμο προπλασμό, τεχνοτροπία τήν όποία βλέπει κανένας στα έργα της Κρητικής τέχνης. Και μολαταύτα, αυτό τό έξαίσιο έργο δέν είναι διόλου άτονο, αλλά τό δλο του είναι πλουτισμένο από κάποια σοβαρή, ήρεμη και ειρηνική έρασμιότητα.

Αυτός είναι ό Θεάνθρωπος, ό Ζών, ό στήσας τά δρη σταθμώ και τας νάπας ζυγώ. Αυτός είναι που φανερώθηκε άνάμεσα μας από τά όψη τούρανοϋ. Στην άχραντη εικόνα του δέν ύπάρχει τίποτα μάταιο, τίποτα ύπερβολικό. Είναι Ινδαλμα άγιο, ύπερκόσμιο, άπλό και καθάρó, «άκηλιδωτον έσοπτρον». Μυστήριο άνεξερεύνητο τό σκεπάζει, κι' άς μην έχει τίποτα τό παράδοξο, γιατί είναι καρπός μυστηρίου.

Καλότυχο τό χέρι που τό ζωγράφισε! Άντικρύζοντάς το, ό άνθρωπος, που δε χέρωσε τήν καρδιά του, νοιώθει νά έρχονται στο στόμα του τούτα τά λόγια της ευγνωμοσύνης: «Εύλογητός ό Θεός, ή άνάπαυσις των δικαίων».

ΦΩΤΗΣ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥΣ

ULTIMA THULE

I

- *Έρχεσαι τώρα μ' εκείνα τά βήματα που ψαύουν φτερά
- *Άπρόοπτα σαν ό έφηβος των Άντικυθήρων άπ' τά βάθη της θάλασσας
- *Όταν τραγουδοϋσε άνάμεσα στα κοράλια φυτρωμένος
- Βλέπεις με φθαρτά μάτια
- *Άγκαλιάζεις με χέρια από λάσπη
- *Ένα κομμάτι χώμα κυκλοφορείς
- Που ό άνεμος άδιάφορα θα σαρώσει

- *Όμως ή γυναίκα με τά χρυσά μαλλιά
- Μας κερνούσε μιá αίσθηση αιωνιότητας
- Μακρυά από μένα
- Μακρυά από σένα
- Μακρυά κι' άπ' τό χρόνο που μάς περικλείει
- Ζοϋμε μιá άπόχρωση αιωνιότητας
- Τί μπορεί νά προσφέρει μιá άθλια κι' έξαντλητική ένωση;
- Τό πυροτέχνημα της ήδονής;
- Τό πυροτέχνημα του θανάτου;